

Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur und ihrer Varianten. *Varia Archaeologia Hungarica* 3 (Bp. 1990) 342. p.

A szaltovói kultúra kerámiajának megismertetésével újabb fontos állomáshoz érkezett a steppe korai középkorának kutatása. Az örömben azonban némi üröm is vegyül, mert majdnem 10 év késéssel jelent meg e kötet, melynek szerkesztési munkái 1983-ban kezdődtek és a kéziratok begyűjtése 1986 elején zárulhatott.

Az É-Kaukázustól a magyar Alföldre és ÉK-Bulgáriáig húzódó steppe sávban a 7–10. században földművelő-nagyállattartó népek, pontatlan kifejezéssel félnomádok és állandó településeken élő népek éltek. Nagyobb részük valamilyen török nyelven beszélt, de voltak közöttük magyarok, alánok, és szlávok is. E térség meghatározó gazdasági és szellemi központja a Kazár Kaganátus volt, amely legnagyobb kiterjedésében a Volga deltájától Kievig, délen pedig a Krím-félsziget nyugati feléig uralma alatt tartotta a területet. Ennek az államalakulatnak volt a része a Don vidékén élő magyarság és korábban az avarok is szoros kapcsolatban lehettek népeivel. A kaganátus régészeti emlékei alkotják a szaltovó-majaki kultúrát, s ebből nyilvánvaló, hogy elsőrendű érdekünk e kultúra megismerése. Ezen belül rendkívül fontos a fazekasság ismerete, hiszen ennek maradtak ránk legnagyobb számban az emlékei. E könyvvel nem evezünk teljesen ismeretlen tájakra, de ilyen minőségű összefoglalást, talán a bulgáriai kerámia feldolgozását leszámítva, még sohasem vehettünk kézbe. E kötet tanulmányozása után az avar és magyar települések és kerámia kutatói meggyőzve érezhetik magukat arról, hogy a szaltovói kultúra beható ismerete nélkül hazai problémáink sem oldhatók meg. Néha ugyan az az érzésünk, hogy a szerzők maguknak írták tanulmányaikat, mert elnagyolt rajzaik legfeljebb az edények formáját illetően igazítanak el. Még szerencse, hogy a Középső-Volga-vidéki kerámia hazai jelenlétével alig-alig számolhatunk (Táksony korában bevándorolt izmaeliták).

A Bálint Csanád által írt bevezető és első tanulmány meglepő újsággal szolgál: arra a megállapításra jut a szaltovói üstök eredetiben való tanulmányozása után, hogy alig van közöttük szabadkézi, és nincs közöttük lapos fenékű változat, azaz felfüggesztett edény. Az eddigi ismereteink Pletnyova nyomán éppen ellenkezők voltak. A kérdésben a döntő szót végülis a teljes üstök alapján lehet kimondani, a csak peremtöredékeken alapuló ítélet nem teljesen meggyőző.

I. Baranov a Krím-félsziget 7. századi új lakóinak emlékeit vizsgálja. A későantik és bizánci kerámia mellett feltűnő új típusok kiválóan alkalmasak a szaltovói fazekasságának jellemzésére. Ezért jobb lett volna fényképesen is bemutatni ezeket az edényeket. Már annál is inkább, mert a Baranov 2. tábláján látható edényekről nem hihető a rajzok alapján, hogy szabadkézi készítmények.

Besszarabíia déli részének fazekasságával Csebotarenko és Kozlov foglalkozik. Mindketten azonos területről írnak, eredményeik azonban eltérők. Ha ehhez még V. Spinei értékelését is hozzászámítjuk a Prut középső folyásának jobbparti településeiről vett cserépüstökről, akkor kitűnik a nézetazonosság teljes hiánya. Spinei pl. elvitatja a besenyőktől és a kunoktól a cserépüst készítés képességét is, míg Csebotarenko ezt a nomádokhoz kapcsolja. Kozlov viszont az Alduna-menti fazekasságot a balkán-dunai kultúra népéhez köti és elvitatja a szaltovói körhöz való kapcsolását. Sajnos, az orosz nyelvű közlemények jól ismert színvonal mellett e kerámia karantán eredete is bizonyítható lenne. Csebotarenkonál és

más kutatóknál is teljesen elfogadott Pletnyova azon nézete, hogy a cserépüstök a letelepedő vagy éppen letelepedett nomádok jellegzetes edényei. Egyikük sem próbált meg a szűkszajú kő vagy agyagkemencék száján bepréselni egy cserépüstöt, különben rájött volna arra, hogy az üstök kizárólag a szabad tűzhellyel vannak kapcsolatban, a szabad tűzhely viszont nem kizárólag nomád jellegzetesség. Legalábbis a 19. századi falusi lakosságról még nem sikerült bebizonyítani.

Még egy furcsa képzetre kell rámutatnunk a cserépüstökkel kapcsolatban. Az ÉK-bulgáriai késői, 11. századi üstökről írják a bolgár és lengyel kutatók is, hogy a besenyőkkel kapcsolatos a megjelenésük. Ez ugyan nem lehetetlen, de a besenyők mint hódítók és a telepek elpusztítói említődnek meg. Mármost nehezen hihető, hogy a bolgár falvakat felperzselő besenyők még cserépüstök céltudatos szétdobálásával is foglalkoztak volna kalandozásaik során. Ezen az alapon egész Ny-Európa tele lehetne a magyar cserépüstök töredékeivel. Talán jobb lenne elismerni, hogy a besenyők mégsem voltak olyan barbárok, értettek a korongolt edények készítéséhez és ezen ismereteiket át is adták másoknak. Azt már szinte nem is kell említünk, hogy a magyarországi cserépüstökkel kapcsolatban a jelenlegi politikai határok szerint állapítják meg használóikat: tehát a mozsori üstökből szerbek, az erdélyiekből románok lesznek.

Több tanulmány foglalkozik a szaltovói kultúra polírozott edényeivel (Florov, Kraszilynikov, Kuznyecov). Ezek között szerepel a pitosz-nak nevezett nagy tárolóedény fajta, melynek egyik változata a „korcsaga”. Ezek gömbölyű vagy ovális testű, vállukon két füllel készített edények, amelyek sok vonásukban egyeznek a mi bordás nyakú edényeinkkel. Lényeges azonban a két típus közötti különbség is: a korcsagák többnyire nagyméretű edények, szürke színűek és polírozottak, nyakuk pedig sohasem bordás. Ennek ellenére a kapcsolat mégis létezik közöttük, s a jövőbeni délukrajnai leletek magyarzáttal szolgálhatnak az eltérésekre és hasonlóságokra. A kötet talán leghasználhatóbb tanulmánya Kraszilynikov tollából származik. Bőséges és az átlagnál nem rosszabb fényképes táblákon mutatja be az általa vizsgált anyagot, a Dnyeper vidékének szaltovói kerámiaját. Itt valóban módunk van ellenőrizni a minőséget, kidolgozást, néha az anyagot is. Nála csupán a korcsaga típus meghatározása készlet meggondolásra, az általa e csoportba besorolt edények tkp nagyméretű, 40–50 cm magas fületlen fazekak, azaz más típusú edények, mint Florovnál.

A volgai-bolgár kerámiát Halikov–Kazakov–Chuzin szerzőhármas mutatja be teljesen sematikus rajzos táblákon.

V. Kuznyecov az É-kaukázusi üstökről ír. Főleg a Kuban és a Terek folyók felső folyása menti 56 lelőhely alapján módosítja korábbi felfogását. Elfogadja Pletnyova elképzelését a cserépüst életmódot meghatározó szerepéről. Foglalkozik az üstök időrendjével (8–12. század), tipológiájukkal (szabadkézi, korongolt), eredetükkel (fémedény-utánzatok), és a karacsaj és balkár nép eredetével kapcsolatos új nézetek lehetőségét említi meg.

A Kazária központi területének számító Dagesztán kerámia típusait az új ásatások alapján Magomedov mutatja be. Eredményeit Kuznyecov vitatja néhány ponton. A Don felső folyása mentén levő szaltovói telepek, köztük éppen a névadó Verhnye Szaltovó edényeit Parchomenko elemzi. Ő is csak rajzokon mutatja be az edényeket. Újra találkozunk itt a korcsaga típusal, de a Florov által használt értelemben. Viszonylag kis méretű, de polírozott edények ezek is. A Szmilenko a Dnyeper és a Kancerka folyó összefolyásánál fekvő fazekastelep kerámiaját mutatja be. A szabadkézi edények-

ben szláv hatást, a szürke polírozott típusban alán népességet, valamint penykovkai nomád elemeket mutat ki.

Végezetül az Alduna menti telepek import kerámiáját említjük meg. Csebotarenko és más kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy kb. 1%-ban bizánci import kerámia is

előfordul a telepeken, főleg amforák töredékei. Biztosak vagyunk abban, hogy e kötet hasznos kézikönyve lesz településkutatóinknak.

Mesterházy Károly